

8925

Mary Haggerty

281.67

Q-84

4160

04 NOV 2009 34

ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԻԿ

ԻՐ ՎԱԽՃԱՆՄԱՆ ՏԱՍՆԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԹԻԻ

ԳՐԵՑ

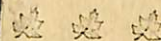
Ս. Մ. ԾՈՅԻԿԵԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ
ՖՐԷԶՆՈՅԻ ՄԱՍՆԱՃԻԻՂԻՆ

Ի ՆՊԱՍՏ

ՀԱՅ ՏԱՐԱԳՐԵԱԼՆԵՐՈՒՆ

281.64
Ծ-84

ՖՐԷԶՆՈ

ՏՊԱՐԱՆ «ՆՈՐ ԿԵԱՆՔ» ԼՐԱԳՐՈՑ

1917

281.69

14-918

281.69

8-84

ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԻԿ

ԻՐ ՎԱԽՃԱՆՄԱՆ ՏԱՍՆԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԹԻԻ

ԳՐԵՑ

Ս. Ս. ԾՈՑԻԿԵԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ
ՖՐԷՋՆՈՅԻ ՄԱՍՆԱՃԻԻՂԻՆ

Ի ՆՊԱՍՏ

ՀԱՅ ՏԱՐԱԳՐԵԱԼՆԵՐՈՒՆ

ՖՐԷՋՆՈ

ՏՊԱՐԱՆ «ՆՈՐ ԿԵԱՆՔ» ԼՐԱԳՐՈՑ

1917

14169

14 MAY 2013

8925
17575

(Տապանադիր Հայրիկի դամբարանին)
«Նուագող վշտից Հայրենաց Հայոց»

1590-54

ՄԻՇՏ ԱՆՄԱՀ

Ներկայ տարւոյս Հոկտեմբեր ամսոյ 29-ին
Խրիմեան Հայրիկի լոյս աչքերու առ յաւէտ փակ-
ման տասնամեակը լրացաւ: Տասը տարի առաջ,
Հայրիկի վախճանումին առթիւ, համագգային սը-
գահանդէսներ կատարուեցան ամենուրեք: Արժան
էին այդ տրամայայտ ընդհանուր ցոյցերը և ան-
հրաժեշտ: Զի Հայոց Հայրիկ Հայ ազգին համար
ապրեցաւ: Անիկա ցեղին վերականգնումին նուի-
րեց լիակատարօրէն իր կեանքը, որ համակ սէր
էր, գութ և խաղաղարարութիւն: Այդ էր և պատ-
նառը, որ ինքն ալ պաշտուեցաւ երախտագէտ Հայ
ժողովուրդէն ու կոչուեցաւ ՀԱՅՐԻԿ:

Սակայն Հայրիկ, իբրև ազգին փառք ու պար-
ծանք բերող մեծ դէմք մը, միմիայն անցեալ ու
ներկայ Հայութեան չէ՛ որ սիրուեցաւ ու կը յար-
գուի: Անիկա ապագայ Հայ սերունդներէն ալ պի-
տի մեծարուի հաւասարապէս: Անոր կատարած
երկնային բարութեամբ լի գործերը ամեն տեսն
ալ պիտի յիշուին նշմարիտ հիացումով:

Արդարև Հայրիկ չէ՛ մեռած: Անիկա կենդա-
նի է իր քաղցր, նուիրական, յաւիտեան օրհնեալ
յիշատակով: Հայրիկ մեր մէջն էր երէկ: Անիկա
մեզի հետ է այսօր: Եւ անոր հայրենասէր վեհա-
պանծ հոգին վաղն ալ պիտի շրջի Հայոց մէջ,
շարունակ ներշնչելով ամենուն նոր եռանդ, կո-
րով ու խրախոյս:

Հայրիկ կը մնայ ՄԻՇՏ ԱՆՄԱՀ:

2

ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԻԿ

* * *

Ա.

ՄԵՄՅԱԻ ՇՆՈՐՀԱԼԻՕՐԷՆ

Խոնարհ յարկի մը ներքե աշխարհ եկաւ Խըրիմեան Մկրտիչ: Մարդկային ազգի պատմութեան մէջ այսպէս բազմաթիւ խոնարհ ծնունդներ կան, որոնք յետոյ փառաւոր ապագայով մը պըսակուած են: Խըրիմեան Մկրտչի ծննդատեղին եղաւ Վանի Այգեատան արուարձանին մէկ թաղը: Հրաշալի բնութեամբ օժտուած վայր մը: Խըրիմեանի ծննդեան թուականն է 4 Ապրիլ, 1820: Այս է տրուած վկայութիւնը, ծանօթ չառ մը վանեցիներու կողմէ, Խըրիմեանի ծննդեան թուականի մասին: Մկրտիչ իր մանկական հասակին մէջ զըրկունեցաւ հօրմէ: Թէ որքի մը վիճակը ո՛րքան դառն կրնար ըլլալ աշխարհի վրայ, Մկրտիչ զգաց իր փոքրահասակութեան ժամանակի ընթացքին: Բարեբախտաբար ունէր մայր և հօրեղբայր մը, Խաչատուր անուամբ: Գիտակից անձ մը: Անիկա ջանաց հօր մը դերը կատարել իր եղբորորդւոյն համար: Արդարեւ Խըրիմեան Մկրտիչ, իր հօրեղբոր Խաչատուրի վերին հովանաւորութեան ներքեւ, սկսաւ դաստիարակուիլ, որքան որ թոյլ կուտային պարագաները: Նախնական դաստիարակութեան պաշտօնը դժուար չէր Խաչատուրի համար, քանի որ անիկա իր առջէն ունէր ընդունակ երեխայ

մը: Մկրտիչ, իր մանկութենէն իսկ, իրօք ցոյց տուաւ արթուն միտք մը և իմաստուն հետաքրքրութիւն դէպի ամէն բան: Իսկ ազնուասրտութիւնըն ու բարեհոգիութիւնը անոր նորակազմ նկարագրին հիմնադրներն եղան: Իր կրած այս պատուական առաւելութեանց գործնական ապացոյցը արդէն յաճախ ցոյց տուաւ անիկա մանկութեան օրերուն մէջ իսկ: Ձայն չըջապատողները անոր վըրայ կը դողային: Այլք, շատեր եւս կը գուշակէին թէ անիկա փայլուն ապագայ մը պիտի ունենայ, դառնայ մեծ մարդ: Ժողովուրդին բանիմաց դասակարգերու համոզումն էր այս: Եւ անոնք երանութիւն կուտային Խրիմեան ընտանիքին, որ կեանք տուած էր այդ արտակարգօրէն ուշիմ էակին: Այսպէս, փոքրիկ Մկրտիչ տակաւ մեծցաւ շնորհալիօրէն:

Բ.

ԼՈՒՍՈՅ ՎԱՌԱՐԱՆՆԵՐ ՀԻՄՆԵՑ

Մեծցաւ շնորհալիօրէն փոքրիկ Մկրտիչ: Անոր մէջ գոյութիւն ունեցող բնատուր բարձր ձիրքերը, հասակին հետ, սկսան աճիլ ու զօրանալ: Ու անիկա զգաց, հոգւոյն ու սրտին խորը, թէ իր վրայ պարտք դրուած է լոյս սփռելու այն միջավայրին մէջ, ուր ինքն ալ աշխարհ եկած, կ'ապրէր: Ուստի Խրիմեան նուիրուեցաւ կրթութեան, գիտելեաց ուսման, զարգացման: Իր յաճախած վարժարանին մէջ յառաջադէմ աշակերտ մը եղաւ: Մակայն իր տրամադրութեան ներքեւ եղած դպրոցները բարձր ուսում մը չէին կրնար աւանդել: Հետեւաբար, ի խնդիր բարձր ուսման, Խրիմեան դիմեց Էջմիածին և Պոլիս: Նեղութիւններ չատ կրեց: Մերթ ծաղրուեցաւ, մերթ մերժուեցաւ: Բայց իր զօրաւոր կամքովը և արտակարգ ջանքերովն ու

անխնայ ինքնաշխատութեամբը, կրցաւ յաջողիլ, յառաջանալ: Արդէն անոր առջև բացուած էր ուսուցչական և հասարակական գործունէութեան անպարէզը: Ծնողասէր զաւակ մըն էր Մկրտիչ Խրիմեան: Իր այդ զգացումը զինքը պարտադրեց որ մօրը կամքը յարգելով ամուսնանայ: Ամուսնութիւնը սակայն արգելք չեղաւ անոր հանրային գործունէութեան: Խրիմեան, այս անգամ ալ, Պատրիարքարանի հրահանգով, իբրեւ ուսուցիչ դնաց Կիլիկիա: Ու մինչ, մէկ տարի վերջ Վան կը վերադառնար, անիկա ողբաց իր կնոջ մահը: Մէկ դժբախտութեան յաջորդեց միւսը: Խրիմեան քիչ ժամանակ ետքն ալ կորսնցուց իր մէկ հատիկ աղջիկ զաւակը: Ծճարիտ քրիստոնեայ, ընտանեկան այդ ծանր վիշտերուն անձնատուր չեղաւ: Չընկճուեցաւ: Զսպեց ինքզինքը: Եւ իր մխիթարութիւնը կամեցաւ գտնել ուրիշներու արցունքը սրբելուն մէջ: Իր հէք ազգին ծառայելը անոր համար գերազանցադոյն սիրտանք մը ու հոգեկան ամենամեծ հրճուանք մըն էր: Անիկա այս անգամ վճռեց չըջիլ երկրին ամեն կողմը, մօտէն քննելու համար Հայոց ընդհանուր վիճակը: Գնաց, պտտեցաւ: Ու աստ և անդ, ուր որ հնար էր, մտաւոր լուսոյ վառարաններ հիմնեց:

Գ.

ՍԿՍԱԻ ՀԱԼԱԾՈՒԻԼ

Լուսոյ վառարաններ հիմնեց, սկսած այն թուականներէն, երբոր ձեռնադրուեցաւ վարդապետ: Եկեղեցական դառնալու մասին չատ սէր ու փափաք ունէր արդէն պգտիկուց: Վարդապետական կոչումն ընդունեց 1854 թուին, Աղթամարի մէջ: Մկրտիչ Վարդապետ, չի նայելով իր առջև եղած բազմաթիւ դժուարութիւններուն, ջանաց

բարեկարգել Աղթամարն ու Վարազը: Հնութեանց անվթար պահպանման մասին մեծ հողատար մը եղաւ: Այդ վանքերն ալ մէյ մէկ մտաւորական լուսոյ երևելի վառարաններ դարձնել փափաքեցաւ անիկա: Նոյն միջոցներուն սակայն, պարտականութիւնը դինք կանչեց Պօլիս, ուր Սկիւտաբի Սուրբ Խաչ եկեղեցւոյն քարոզչութեան պաշտօնը վարեց ժամանակ մը: Ու այն տեղ հիմնեց տպարան: Սկսաւ հրատարակել իր «Արծիւ Վասպուրականի»ն, նուիրուած Հայաստանի կարիքներուն ու ցաւերուն պատկերացմանը: Այս ամսաթերթը մեծ ուշադրութիւն գրաւեց և դարձաւ նշանաւոր: Եւ օր մըն ալ, Խրիմեանի մէկ երազը իրականացաւ: Այսինքն անիկա յաջողեցաւ իր թերթն ու մամուլը փոխադրել ի Վան: Թերթը Վարազայ վանքին մէջ վերսկսաւ լոյս տեսնել: Նոյն վանքին մէջ Խրիմեան, տպարանին քով բացաւ նաև գիշերօթիկ վարժարան, ուր գտնուող աշակերտներուն կուսուցութիւն նաև զանազան արհեստներ: Անիկա, քանի մը տարի Վարազի մէջ գործելէ ետք, դնաց Ս. Կարապետ, Մշոյ առաջնորդ նշանակուելուն պատճառաւ: Ու «Արծիւ Վասպուրականի»ն այն տեղ եղաւ «Արծուիկ Տարօնոյ»: Խրիմեանի ինքնագիտակցութիւն սերմանող հոգեցունց գաղափարներուն հոսանքը տարածուեցաւ բովանդակ Հայոց մէջ: Միայն կրթութեան ու ինքնապաշտպանութեան միջոցաւ է, որ ազգը պիտի կարենայ պահպանել իր գոյութիւնը, կ'ըսէր Խրիմեան: Սակայն անիկա, իր ըսած ճշմարտութիւններուն ու ըրած բարիքներուն համար սկսաւ հալածուիլ:

ԲԱՐԻ ԿԱՄԵՑԱԻ ԵՒ ՆԵՐԵՑ ԻՐ ՈՍՈՒՆԵՐՈՒՆ

Սկսաւ հալածուիլ Խրիմեան ի տարապարտուց: Անիկա, ամենուն նկատմամբ ալ, միշտ ազնիւ ու բարի վերաբերում մը ունէր թէև, այնուամենայնիւ իր դէմ գտած էր բազմատեսակ թշնամիներ: Զարմանալի չէր այս: Քրիստոս Տէրն ինք ևս ունեցաւ բազում թշնամիներ: Խրիմեանի հակառակորդներն ալ չար նախանձի ու տգիտութեան ստրուկներ էին: Լոյսն ատող խաւարի որդիներ: Նոյն իսկ անոնց մէջ կային ցեղակիցներ: Այլ և այլ դասակարգերու պատկանող աշխարհականներ ու կրօնականներ: Ասոնցմէ ոմանք, մինչև անգամ որոգայթ լարեցին, որպէս զի ազատօրէն խորհող ու գործող Խրիմեանի կեանքին հետ մարեն նաև զիրենք անհանգստացնող լոյսը: Անոնք անգամ մը ոճրասէր Քիւրտ մը վարձեցին, որ երթայ սպաննէ Խրիմեանը, երբ սա տակաւին Վարազ կը գտնուէր: Քիւրտը, օր մը յարմար առիթը կը գտնէ իր ստանձնած գործն ի գլուխ հանելու: Եւ քաղաքէն քիչ անդին, ամայի տեղ մը, անիկա կ'ելլէ Խրիմեանի դէմ ու իր հրացանը կ'ուղղէ անոր վրայ: Սակայն, վարձկան չարագործը, Խրիմեանի հրեշտակային անմեղութեամբ ու բարութեամբ փայլուն դէմքէն և անոր անխռով ու պատկառելի ընդհանուր երևոյթէն ու խօսքերէն կ'ազդուի: Այլ յայլմէ կըլլայ: Կը հրաժարի արդար մը սպաննելու գաղափարէն: Ու ներողութիւն կը խնդրէ Խրիմեանէն, խոստովանելով ամեն բան: Խրիմեան կը ներէ և կը յանձնարարէ անոր որ մոռնայ եղածը, համարի թէ բնաւ բան մը պատահած չէ: Մշոյ Ս. Կարապետ վանքին մէջ ալ, կ'ըսուի, Խրիմեանը մահացնելու փորձ եղած է: Երկու սեհոգի էակներ, գիշեր Տը կը մտնեն անոր

սենեակը: Խրիմեան կը քնանար: Վայրկեան մըն ալ ու սոսկալի ոճիրն ի դործ պիտի դրուէր: Եւ ահա հրաշահանդոյն դիպուած մը տեղի կ'ունենայ: Ճիշտ նոյն պահուն վանքին դուռը կը զարնեն ուժգնօրէն և արագ արագ, կարևոր պատճառաւ մը: Դաւադիրները մեծ շփոթութեան, ահ ու դողի կը մատնուին: Ամեն ինչ յայտնի կ'ըլլայ: Եւ քնացող արդարը կը գերծանի մահու վտանգէն: Խրիմեան այդ դաւադիրներուն վրայ ևս զթաց ու անոնց բարի խրատներ տուաւ: Ահա այսպէս, անիկա միշտ բարի կամեցաւ և ներեց իր ոսոխներուն:

Ե.

ՊԱՏՐԻԱՐԲԱԿԱՆ ԳԱՀ ԲԱՐՁՐԱՑԱԻ

Բարի կամեցաւ և ներեց իր ոսոխներուն, վասն զի անիկա գիտէր, թէ մարդկային բնութիւնը ընդունակ էր միշտ մեղանչելու: Կը տրամաբանէր, թէ յանցագործութեանց մէջ սաստիկ խրուողները հոգեկան զարգացումէ և զօրաւոր կամքէ զուրկ եղողներն են: Ուստի, կ'եղբակացնէր անիկա, հարկ է դանոնք զգաստացնել սիրոյ խօսքերով և ներող ու զթած վարմունքներով: Այս ուղղութեամբ անիկա քալեց ամեն ժամանակ կեանքի ճամբուն մէջ և շարունակեց միևնոյն ատեն իր հասարակական գործունէութիւնը: Խրիմեան միակ մեծ վիշտ մը ունէր: Ատիկա դարերէ ի վեր հարստահարուող իր ցեղին դառն վիճակն էր, որ հետզհետէ աւելի անտանելի կը դառնար: Բոնութեան լուծը, երթալով աւելի սաստիկ թափով մը կը ծանրանար Հայաստանի անմեղ Հայ ժողովուրդի ազադուն պարանոցին վրայ: Խրիմեան սկսաւ փորձեր ընել թուրք անողոք կառավարութեան զանազան շրջանակներու առջեւ պաշտօնապէս պարզելու այն դառնագին կացութիւնը, որուն

ենթարկուած էր Հայկական դաւառներու մէջ ապրող Հայ ժողովուրդը: Բողոքի ձայն բարձրացուց: Կատարուող անօրէնութեանց դէմ առաջին անգամն էր, որ այդ կերպ զօրաւոր աղաղակ մը կ'արձանագրուէր այդ միջոցներուն: Խրիմեան Հայ պատուի, կեանքի եւ ինչքի ապահովութեան անհրաժեշտ պահանջը բացարձակօրէն դրաւ մէջ տեղ: Իր ժամանակին, Հայկական Հարցը նոր եռանդով մը վերստին կազմակերպող դըլխաւոր անձնաւորութիւնն եղաւ: Անիկա Հայ վերածնութեան անխոնջ ռահվիրայ մը ճանչցուեցաւ նոյն իսկ ազգային հեղինակաւոր շրջանակներու մէջ: Խրիմեան դարձաւ օրուան մարդը: Մեծ պատգամախօս մը, ճշմարիտ տեսանող մը, մարդարէ մը: Գէորգ Դ. Կաթողիկոս անոր տուաւ եպիսկոպոսութեան աստիճան: Հայ ժողովուրդը փափաքեցաւ որ Մկրտիչ եպիսկոպոս ըլլայ պատրիարք: Պարագանքը նպաստեցին: Եւ Խրիմեան 1869ի Սեպտեմբեր 4ին, ի Պօլիս, պատրիարքական դահ բարձրացաւ:

Զ.

ԿՈԶՈՒԵՑԱԻ ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԻԿ

Պատրիարքական դահ բարձրացաւ Խրիմեան: Եւ այն ատեն, անիկա, իր մէջտեղ դրած ազգային մեծ պահանջը սկսաւ շատ աւելի զօրեղ ձայնով մը հնչեցնել: Անիկա Հայաստանի հայ ժողովուրդին կրած բազմատեսակ հարստահարութեանց մասին այնպիսի խորագրու տեղեկագիրներ ներկայացուց թուրք կառավարութեան, որ այս վերջինը չի կրցաւ անուշադիր թողուլ զանոնք: Թուրքը, դէթ ըստ երևոյթին, իրաւունք տուաւ Խրիմեան հայտարարել ըսածներուն: Ի՞նչ օգուտ սակայն, որ իր կատարած չարիքներուն վերջ չի դրաւ: Իր վատ ընթացքէն նշանախեցի մը չափ իսկ չի չե-

ղեցաւ անիկա: Եւ Խրիմեան ըրած պահանջներուն գոհացում չի գտնելուն ու իր գործունէութեան մէջ զանազան հալածանքներու հանդիպելուն պատճառաւ, սկսաւ նեղուիլ, տազնապիլ: Ի վերջոյ անիկա, ստիպուած վար իջաւ պատրիարքական աթոռէն, չորս տարիի չափ պաշտօնավարելէ ետք: Անոր կողմէ Հայոց Ազգային Ժողովին մատուցուած հրաժարագիրը նշանաւոր է իր պատմական կարեւոր արժէքով: Պերլինի Վեհաժողովը տեղի պիտի ունենար: Եւ Խրիմեան, Ներսէս Պատրիարքի կողմէ իբրեւ պատուիրակ, Խորէն Լուսինեան արհիւին, Մինաս Զերազին և Ստեփան փափագեանին հետ գնաց, ներկայացաւ նոյն Վեհաժողովին: Յայտնի է, թէ այդ Վեհաժողովը Հայոց համար ստորագրեց իր դաշնադրութեան 61րդ յօդուածը: Սակայն Խրիմեան, խորաթափանց դիտող և պայծառատես հոգի, երկիր վերադարձին, սրբաբանօրէն ու ժողովրդական բացատրութեամբ մը յայտարարեց, թէ Հայք չէին կրցած գործնականապէս օգտուիլ Պերլինի «հերիսայի կաթսայ»էն, վասնզի անոնք ի ձեռին չունէին «երկաթէ շերտի» . . . Ըշմարիտ էր: Ու ատոր համար մահու չափ տրամեցաւ զգայնասիրտ մեծ հայրենասէրը: Անոր գէպի իր ժողովուրդը ցոյց տուած վշտակցութիւնն ու անձնուիրութիւնը այլ ևս եզր ու սահման չունէին: Եւ անիկա ժողովուրդէն արժանացաւ բարձրագոյն գնահատման մը: Կոչուեցաւ Հայոց Հայրիկ:

Է.

ՍՈՎԵԼՈՑ ՊԱՀԱՊԱՆ ՀՐԵՇՏԱԿԸ

Կոչուեցաւ Հայոց Հայրիկ, Խրիմեան, արդարապէս, իրմէ սիրուած ու երախտաւորուած ժողովուրդէն: Եւ այդ անուանումը հետզհետէ աւելի նուիրադործուեցաւ: Ժողովուրդը, իր ամեն

տեսակ նեղութեանցն ու անհուն կարօտութեանցը մէջ միշտ կը դիմէր Հայրիկին: Հայրիկի ներկայութիւնն ու օգնութիւնը կը փնտռուէին Հայաստան երկրի ամեն կողմը: Եւ Հայրիկ, երբ որ կը յաջողէր թոյլտուութիւն ստանալ վերին իշխանութիւններէն, միշտ կերթար և կը շրջէր իր կանչած և կամ պէտք եղած տեղերը: Այսպէս անիկա, ուր որ հարկ ըլլար, հոն էր: Հայրիկ ամեն տեղ էր: Եւ որտեղ որ ալ գտնուէր, հեղինակօրէն կը գործէր: Հանդիպողին բարիք կընէր, ուղղակի և կամ աննուղղակի կերպով: Առանց ազգօգուտ գործի և բարիքի օր չէր անցըներ: Իր բանաստեղծական կարողութեամբ օժտուած գրիչն ու ոսկերեքին մէջ ճարտարօրէն դարձող յոյժ քաղցր լեզուն, հիանալի դեր կը կատարէին ամենուրեք: Հայրիկ Հայոց մեծամեծներուն ու հարուստներուն կըսէր.

— Կը տեսնենք, թէ երջանկութեան մէջ ապրող օտարազգի քրիստոնեայ մարդիկ անտարբեր են տառապող Հայ ժողովուրդին հանդէպ: Ուստի, մենք ինքներս պարտինք մեր ձեռքէն եկած օգնութիւնը սիրով ընել թշուառ, հալածուած ազգին: Մենք իրարու օգնելու ենք անձնուիրաբար, որ Աստուած ալ օգնական ըլլայ մեզ և փրկուինք մեր այս դժուար ու ողբալի կացութենէն:

Որպէս թէ բովանդակ Հայաստանի մէջ գոյութիւն ունեցող չարիքները բաւ չէին, երբ որ օր մըն ալ սով տիրեց Վասպուրական: Աղէտը, հետեանք Ռուս և Թուրք պատերազմին, ութսունական թըռականներուն էր որ յառաջ եկաւ: Հայրիկ, որ այդ միջոցներուն, իբրեւ առաջնորդ կը գտնուէր Վան և հոն հիմը կը դնէր երկրագործական վարժարանի մը, դարձեալ զօտեպինդ նետուեցաւ բարեգործութեան ասպարէզը: Եղաւ սովելոց պահապան հրեշտակը:

ՊԱՏՈՒԻՐԵՑ ՍԻՐԵԼ ԶԻՐԱՐ

Սովելոց պահապան հրեշտակը, Հայրիկ, հով-
ուական ցուպը ձեռքը, միշտ կը շրջէր Վանի փո-
ղոցներուն մէջ: Եւ ամեն անգամ, որ անիկա կ'ել-
լէր հրապարակ, արտակարգ ոգեւորութիւն մը
կ'առթէր տխրութեամբ համակուած ու գլխիկոր
մնացած ժողովուրդին: Ամենուն հոգեկան աշխար-
հէն տրտմութեան ամպերը կը փարատուէին:
Ընդհանուր ժողովուրդին վրայ կեանք կուգար:
Կենդանութիւն կը տիրէր անոր մէջ: Հայրիկ կե-
նաց բանին հետ, ժողովուրդին կը տանէր ընծա-
յելու նաև անոր հանապազօրեայ հացը, հացա-
գինը: Դրամով լեցուն էին Հայրիկի գրպանները:
Այդ նիւթական միջոցին աղբիւրները, առատօրէն
կը հոսէին դէպի Հայրիկին գրպանները, ամեն
կողմէ: Հայրիկի դիմումներուն առջև կը բաց-
ուէին ամէն ձեռք ու դրամարկղ: Անոր անունը
լայնարձակ մարդասիրութեան ու ազգասիրու-
թեան ճշմարիտ նշանաբանն էր: Հայրիկի անձը
վստահութեան կատարեալ մարմնացումը: Եւ
ահա, անհամար խեղճ կարօտեալներ կը շրջապա-
տէին զայն ու կըսէին անոր.

— Հայրիկ, անօթի ենք: Հաց տուր մեզի:

Հաց աղաղակողք միայն Հայեր չէին: Հայերու
հետ խառն կային նաև Թուրքեր, Քիւրտեր և Ասո-
րիներ, իրենց ամեն սեռի ու հասակի ներկայա-
ցուցիչներով միասին: Այս տարբեր տարբեր ազգի
սովեալներն ևս պաղատազին ձայնով կը գոչէին.

— Մենք ալ քու զաւակներդ ենք, Հայրիկ: Մեր
ալ սիրելի Հայրիկն ես դուն: Գթա մեզի և հաց
տուր որ ապրինք:

Ու Հայրիկ, անխտիր սիրոյ և կարեկցութեան
նայուածք մը ձգելով ամենուն վրայ, կը յայտնէր

անոնց.

— Այո', դուք ամենքդ ալ իմ զաւակներս էք:
Հայրիկ ձեզ բոլորդ ալ, հաւասարապէս կը սիրէ:
Բայց զիտնալու էք, թէ դուք ալ, ինչ ցեղի ու կը-
րօնքի որ պատկանիք, իրեւ մարդ, իրարու եղ-
բայր էք: Միևնոյն մարդկային ազգի ընտանիքն
անդամները: Եւ ուստի, բոլորդ ալ պէտք է որ զի-
րար սիրէք: Գնացէք ու ձեր ընկերներուն և ամե-
նուն ալ ըսէք, թէ Հայրիկ պատուիրեց սիրել զի-
րար:

Թ.

ԽՍՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ԼՈՒՍԱՓԱՅԼ ՃԱՌԱԳԱՅԹ ՄԸ

Պատուիրեց սիրել զիրար, Հայրիկ, զի իրեն հա-
մար պարզ էր, թէ փոխադարձ սիրով միայն երկ-
րին բոլոր ժողովուրդները կրնային ըլլալ երջա-
նիկ: Սիրոյ պատուէրէն ետք, Հայրիկ իր գրպա-
նէն հացազնով լեցուն բուռերը հանելով, նպաստի
կանոնաւոր բաշխում մը կը կատարէր: Ամենը գո-
հացնելէ ետք, կը յարէր անիկա.

— Հիմա զնացէք խաղաղութեամբ: Սակայն մի'
մոռնաք փառք տալ Աստուծոյ և օրհնել ո'չ թէ
նպաստը բաշխող ձեռքերը, այլ բուն նուիրատու
բարի անձերը:

Հայրիկ ապա կ'երթար մասնաւոր այցելու-
թիւններ ընելու այնպիսի ընտանիքներու, որ թէև
չքաւորութեան ճիրաններուն մէջ ինկած կը տա-
ռապէին, բայց և այնպէս կ'ամաչէին փողոցներն
իյնալ ի խնդիր հացի: Հայրիկի երևմամբ անսո-
վոր կենդանութիւն մը յառաջ կուգար թշուառու-
թեամբ շիջած այդ բոյներուն մէջ ալ: Մեծ, պղզ-
տիկ, բոլորը հաւասար եռանդով և սուրբ անձ մը
պաշտելու ջերմազին փափաքով լեցուած, կը մօ-
տենային Հայրիկին: Անոր սքեմին քղանցքները
կը համբուրէին: Հայրիկ զանոնք կը քաջալերէր

ու կ'օրհնէր: Ապա իր քայլերը կ'ուղղէր դէպի հիւանդները, որոնք գետնին վրայ, քուրջներու մէջ պլլուած, պառկած էին: Հայրիկի մերձեցմամբ, այդ հիւանդներուն դէմքերը իսկոյն կը փայլէին բոլոր գոհունակութեան ժպիտով մը: Իսկ երբ որ Հայրիկ կ'աղօթէր անոնց վրայ, այդ տկար, ընկճուած էակները այնպիսի արտայայտութիւն մը կ'ունենային, որ իբր թէ իրենցմէ այլևս իսպառ հեռացած են զիրենք մաշեցնող բոլոր ցաւերն ու հեծութիւնները: Հայրիկ, ի վերջոյ, այդ թշուառ ընտանիքներուն համար վերապահած դրամներն ալ անոնց միջև կը բաժնէր: Այսպէս, ուր որ մըտնէր Հայրիկ, հոն կը թողուր անպատում հանգստութեան անջնջելի տպաւորութիւն մը: Անիկա ուրիշ որ անցնէր, իբր հետք, իր ետև կը ձգէր գերագոյն միսթարութեան յարգառատ հոսանք մը: Հայրիկի երևոյթը, ամենուն առջև, երկնային խաղաղութեան լուսափայլ ճառագայթ մը:

Ժ.

ԵՐԳԵՑ ՀԱՅՐԵՆԵԱՅ ՎՇՏԵՐԸ

Խաղաղութեան լուսափայլ ճառագայթ մը կրող Հայրիկը, աստուածային սիրոյ այդ ճըշմարիտ առաքեալը, օր մըն ալ յանկարծ կաշկանդուեցաւ: Անպարփակելին պարփակուեցաւ, թրքական կառավարութեան հրամանաւ: Հայրիկ Վանէն հեռացուեցաւ, բերուեցաւ Պոլիս, 1885 թուականին: Անոր համար իբրև բնակավայր որոշուեցաւ Գուղկունճուք թաղը: Ու այն տեղ Հայ Եկեղեցւոյ շէնքատան մէջ, բանտարկեալի մը պէս հսկողութեան ենթակայ եղաւ: Անոր հոգին անմըխիթար տառապեցաւ: Անիկա ալ չէր կրնար իրեն սպասող ժողովուրդին մօտ գտնուիլ: Բոլորովին անկարելի դարձած էր անոր համար ընդարձակ դաշտի վրայ գործելը: Հնարաւորութիւն չունէր

այլ ևս Հայ աշխարհին մէջ կատարուած անօրինութեանց դէմ բողոքի ձայն բարձրացնելու: Բայց և այնպէս, չի յուսահատեցաւ անիկա: Իր ջլատիչ վիճակին մէջ, նոր ոյժ մը ստացաւ: Հաւատաց թէ օր մը վերստին պիտի կարենար կատարել ստանձնած առաքելութիւնը և զայն արդիւնաւորել, ըստ իր փափաքին: Ու խոհեմաբար լռեց: Սպասեց ազատ օրուան դալուստին: Այն ատեն նորէն գրիչը ձեռքառաւ: Վերաշարունակեց իր գրական գործունէութիւնը: Նոր հեղինակութիւններ հանեց հրապարակ: Իր ոսկեմատենիկներուն թիւը աւելցուց: Անոր դրած բոլոր մեծ ու պզտիկ գրքերու անունները շատ քաղցր կը հնչեն ամեն Հայու ականջին: Անոնց պարունակած նիւթերը յոյժ սիրելի չեն ժողովուրդին: Թուենք պատկառելի հեղինակին գլխաւոր գործերուն անունները. «Հրաւիրակ Արարատեան», «Հրաւիրակ երկրին Աւետեաց», «Պապիկ և Թոռնիկ», «Դրախտի Ընտանիք», «Մերաք և Սամուէլ» «Մարգարիտ արքայութեան երկնից», «Հայգոյժ», «Վան Գոյժ», «Խաչի Ճառ», «Ժամանակ և Խորհուրդ իւր»: Եւ դեռ ուրիշներ: Հայրիկ իր բոլոր երկերով ջատագովեց քրիստոնէական երջանկաբեր սկզբունքները: Պանծացուց ազգին անցեալ փառաց յիշատակները: Նկարագրեց Հայ նահապետական դեղեցիկ կեանքը: Երգեց Հայրենեաց վշտերը:

ԺԱ.

ԱՂՕԹԵՑ

Երգեց Հայրենեաց վիշտերը միշտ: Բայց մինչև ե՞րբ պիտի երգէր անիկա այդ դառն ողբերը: Արդեօք դեռ շատ պիտի յապաղէ՞ր Հայրենեաց ազատութեան օրը, որ ատեն իր քնարին թելերովը հնչեցնելու էր հրճուադին ամենամեծ զուարթ-երգը: Եւ վերջապէս ե՞րբ պիտի ձերբազատուէր

150551

ինքը, իր արգելափակ, տխուր կեանքէն: Չէր գիտեր: Շատ երկար տեւեց անոր այդ անախորժ կենցաղը: Գրեթէ հինգ տարի ամբողջ: Այլ սակայն, անոր վիճակի փոփոխութիւնը նպաստաւոր, ուրախաբեր չեղաւ: Հայրիկ աւելի ցաւալի իրականութեան մը առջև դտաւ ինքզինք: Անիկաֆիւզանդական խորհրդարանէն Թլլելէ ետք, չի կրցաւ ազատ չնչել: Եւ իր արծուութեանը դարձնել դէպի Հայաստան: Հայ Իսրայէլի անսփոփ զաւակները զերութեան ու տառապանքի անովասիս անապատներուն մէջ, ի զուր երկարօրէն տուայտեցան և անհամբեր սպասեցին իրենց մեծ առաջնորդին, Մովսէսի վերադարձին: Հայրիկ քրուեցաւ հակառակ բռնահոսանքէ մը և դնալ բոլորովին տարբեր միջավայր մը, Սիօնի ստորոտները: Այս անգամ ալ անոր վիճակուեցաւ մտնել Սաղէմի հայոց Սուրբ Յակովբեանց վանքը: Կողիացեալ մեռաւոր: Եւ իրօք, Հայրիկ, Երուսաղէմի իւր աքսորավայրին մէջ, դժուարատար ճգնումի մը ենթարկուեցաւ: Հոգեկան տանջանքներու խաչը տարապայմանօրէն ծանր զգաց իր վրայ: Այդ արգելական դրութիւնը նախորդէն շատ աւելի խիստ, ճնշող ու բռնական էր: Հայրենական ընդհանուր կապակցութենէ ու հաղորդակցութենէ իսպառ կտրուած, չէզոքացուած էր: Ու անիկա, սրտի խոր կսկիծով հառաչեց.

—Աւաղ ինձ, որ այս վիճակովս ալ բանի մը չեմ կրնար ծառայել: Այլ ևս անկարող եմ իմ դժբախտ ազգիս հանդէպ ունեցած պարտականութիւնս կատարել և միխթարուիլ գէթ այդ կերպով: Հազար եղուկ իմ այս անմիտ ու անպէտ դոյութեանս:

Այն ատեն, արտասուազին ու պաղատազին դիմեց առ Աստուած: Աղօթեց:

ԺԲ.

ԵՂԱԻ ԱԶԳԻՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏ

Աղօթեց Հայրիկ ու հետեւեալ խնդրուածքն ուղղեց Աստուծոյ.

—Տէր իմ երկնաւոր, ըսաւ, ազատէ զիս այս անիմաստ կեանքէն: Դարձուր զիս իմ ժողովուրդիս գիրկը: Տէր, կ'աղաչեմ, մի՛ թողուր որ այս աքսորանքիս մէջ մեռնիմ, առանց ողջունելու տառապած ժողովուրդիս ու չարչարուած Հայրենիքիս փրկութիւնը:

Եւ ահա, Հայրիկի Երուսաղէմ աքսորութենէն երկու տարի վերջ, դարնանային օր մը, բարի ժամ մը հնչեց: Հայրիկի խցիկէն ներս մտաւ վեղարաւոր մը, որուն դէմքին վրայ ուրախ ժպիտ մը կը փայլէր: Անիկա կուգար Հայրիկին աւետիս մը տալու: Ու ներս մտնող վանականը գոչեց ոգևոր ձայնով մը.

—Աչքդ լո՛յս, Հայրիկ: Ազգը ընդհանուր համահաւանութեամբ, քեզ ընտրեց Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս:

Հայրիկ, իր զգացած յանկարծական մեծ յուզումին չի կրցաւ դիմանալ: Տեղի տուաւ: Ու արտասուեց պահ մը լռիկ: Ապամբնջեց յուշիկ, խօսքն ուղղելով աւետաբեր վանականին.

—Բերած լուրդ բարի է: Շնորհակալ եմ քեզմէ: Սակայն, տարիներէ ի վեր անգործ մնացող Հայրիկը ի նշ արժէք ունի այլ ևս, որ ազգը զայն Կաթողիկոս կ'ընտրէ:

—Ատկէ լաւագոյն երախտադիտական արտայայտանք մը չէր կրնար քեզ ընծայել ժողովուրդը: Դուն անոր համար շատ տքնեցար ու տառապեցար: Հիմա պէտք է որ աշխատութեանդ արդար պտուղը վայելես, փառաւորութիւն:

—Ճշմարիտն ըսելով, ատկէ աւելի ծանր, պա-

տասխանատու գործ մը երբեք չէի կրնար երևա-
կայել: Արդեօք Հայրիկ պիտի կարենա՞յ իրեն
վատահուած Հայրապետական պաշտօնը կատա-
րել ճիշդ այնպէս, ինչպէս որ հարկ է:

— Հայրիկ մէջ երբեք չի պակսիր գործելու
ուժը: Եւ անիկա անշուշտ պիտի յաջողի իր ըս-
տանձնած բարձրագոյն պաշտօնը օգտակար ըն-
ծայել ամեն կերպով:

— Երկնառաք բաժակ մըն է մատուցուածը.⁷
պարտիմ խմել զայն:

Ու անիկա, այդ շողշողուն երևոյթով բայց
պատասխանատուութեամբ լի բաժակը խմեց:
Հայոց Հայրիկ եղաւ Հայոց Հայրապետ:

ԺԳ.

ԱՌԱՆՅ ՄՏԵՐԻՄԻ, ՄԻԱՅՆԱԿ

Եղաւ Հայոց Հայրապետ, Հայրիկ, սուրբ օ-
ծումն ընդունելով 1893 թուի Սեպտեմբեր ամ-
սոյ26-ին: Հայրիկ, այս անգամ, ժողովուրդէն
աւելի ևս փառաւորուեցաւ: Անիկա պաշտօնմի
զազաթնակէտն ալ անցնելով, հասաւ աստուա-
ծացման բարձունքները: Եւրոպական կարեւորա-
գոյն ազգերէն ևս, անիկա մեծ մարդ ճանչցուե-
ցաւ: Շատ մը երևելի անձինք, զայն աշխարհի⁷
ամենաերջանիկ մարդը համարեցին ու երանու-
թիւն տուին անոր: Եւ սակայն, Հայրիկ իր փառ-
քի ամենաբարձր ոլորտներուն մէջ, զինքը միւի-
թարող բան մը չի գտաւ: Անիկա իր համեստ,
անփառասէր ու խոնարհամիտ բնաւորութեամբը
աւելի նեղուեցաւ ու տխրեցաւ: Ինքզինք առաջ-
ուընէ աւելի դժբախտ զգաց: Ինչո՞ւ: Վասն զի
ձեռքն ունէր իշխանութիւն մը, որ անուանական
էր լոկ: Անկախ չէր ինք, իր գործունէութեան
մէջ: Ուղածին պէս չէր կրնար շարժիլ: Իր գերա-
գոյն փափաքներն ու ծրագիրները իրագործել ան-

կարող էր: Հայաստանի Հայ ժողովուրդը շարու-
նակ միեւնոյն անտանելի վիճակին մէջ կը հեծէր:
Իսկ ինքը չէր կրնար դէթ ամենափոքր չափով մը
մեղմացնել անոր տառապաքը: Հայրիկ ուրիշ մա-
շանք մըն ալ ունէր: Անիկա կը տեսնէր, թէ իրեն
տրուած իշխանութիւնը զինքը տեսակ մը դերի ու
ստրուկ դարձնել կ'ուզէր . . . : Ազատօրէն ար-
փաթեւել ցանկացող արծիւին թոյլ չէր տար որոշ
չըջանակէ մը անդին թռչիլ: Դարձեալ արգելք,
ջլատիչ սեղմում: Ի՞նչպէս կը տեսնար, որ փո-
խանակ կախումնաւոր հովուապետ մը ըլլալու,
դառնար անկաշկանդ, պարզ հովիւ մը: Բիւր ան-
գամ կը նախընտրէր ըլլալ անօթի, ծարաւ, մերկ
ու անօթեան, միայն թէ ազատ քալէր, ուղած
տեղն երթար և կամեցածին պէս գործէր: Այդ
կերպով որքան աւելի շատ օգտակար պիտի ըլլար:
Բայց դիտէր, թէ իր այդ ցանկութիւնը իրագոր-
ծել հնար չէր: Յնորք մըն էր կարծելը, թէ կրնար
իր վրայէն թօթափել զինք կաշկանդող կապը և
սլանալ դէպի հեռուները: Այդ մտածումը դիշեր և
ցորեկ շարունակ կը կրծէր ու կը հատցնէր անոր
վեհ սիրտը: Ու իր այդ կենսասպառ մաշանքնե-
րուն մէջ, անիկա դրեթէ չունէր կատարելապէս
զազափարակից մերձաւոր մը: Կը մնար առանց
մտերմի, միայնա՛կ:

ԺԴ.

ԱՔՍՈՐԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻՆ ԵՐԱՆՈՒԹԻՒՆ ՏՈՒԱԻ

Առանց մտերմի, միայնա՛կ մնացած էր Հայ-
րիկ, արդարեւ: Կարելի է ըսել, թէ զայն առանց
չահու աղնկալութեան յարգողները և անկեղծ
սրտով սիրողները չափազանց քիչ էին անոր շուր-
ջը: Մինչդեռ բազմաթիւ էին անոր վատահու-
թիւնը զեղծանողները, բարութիւնը չարաչար
գործածողները: Երդուեալ հակառակորդներուն

մէջ, դռնուեցան նոյն իսկ Հայրիկէն բարերար-
ուած անխիղճ ապերախտներ, որոնք ջանացին ա-
մեն կերպով դայն վարկաբեկել ու վատահամա-
ւել: Անոնք մաքրամաքուր Հայրիկին վրայ ցեխ
ու աղտ նետեցին: Ուղեցին մրոտել, սեցնել երկ-
նային գոհարը: Ոգի ի բռին աշխատեցանդայն
ներկայացնել կասկածելի յաչս ոռու կառավարու-
թեան, և ապիկար ու վնասակար՝ ազդին առջև:
Այլ սակայն Հայրիկ, միշտ նոյն աւետարանին
մարդը, դարձեալ անսահման ներողամտութեամբ
ու զթառատ զգացմամբ վերաբերուեցաւ իր փոք-
րոգի հակառակորդներուն հանդէպ: Բարձրէն
նայեցաւ անոնց վրայ: Անոնց հայրական յորդոր-
ներ տուաւ, և սէր, բարութիւն ու բարոյականու-
թիւն քարոզեց շարունակ: Լսող չեղաւ: Չի նայե-
լով տիրող ներքին ու արտաքին աննպաստ պայ-
մաններուն, Հայրիկ անհնարին ջանքեր թափեց
դէթ իր նեղ շրջանակին մէջ գործելու, կրցածը
կատարելու: Եւ այսպէս եկեղեցական բարեկար-
գութիւններ ըրաւ: Ռուսահայ ժողովրդի կրթու-
թեան գործին հոգատար կանգնեցաւ: Եղաւ նաև
չինարար կաթողիկոս մը: Էջմիածնի վանքին մէջն
ու շուրջը օգտակար շատ մը շէնքեր կառոյց: Ա-
նիկա հաստատեց նոր թանգարան մը, ընդարձակ
հիւրատուն մը, որբանոց, Արարատեան դաշտի
Հայ գիւղացիներուն համար չեղածապահական
տիպար դպրոց, ևն: Եւ համեստ Հայրիկի անու-
նը, բնաւ չերևաց այդ շէնքերուն վրայ: Եղաւ ա-
տեն մը սակայն, որ Հայրիկ այդ կարգի գործեր
ալ չի կրցաւ կատարել: Նոր դժուարութիւններ
ծագեցան: Եւ ի վերջոյ, Հայրիկ, ամեն մասամբ
այնքան նեղուեցաւ, որ Երուսաղէմի իր արքայա-
կան կեանքին երանութիւն տուաւ:

ՏԱՐԱԳՐԵԱՆՆԵՐԸ ՅՈՒՍԱԴՐԵՑ

Աքսորական կեանքին երանութիւն տուաւ
Հայրիկ, թէ և ինք, ինչպէս արդէն յայտնի է, Ե-
րուսաղէմի մէջ ալ բաւական տխուր վիճակ մը
ունէր: Բայց յանկարծ օր մը, սև օր մը, անիկա
մոռցաւ իր այդ բոլոր նեղութիւնները: Ահաբեկե-
ցաւ: Կայծակնահարի ցնցում մը կրեց: Բովան-
դակ Հայաստան աշխարհը հայ արեամբ ողող-
ուած էր: Կողոպուտի ենթարկուած: Աւերակ
դարձած: Ատիկա 1896ի մեծ աղէտն էր: Ամեն օդ-
նութենէ ու պաշտպանութենէ զուրկ Հայը ոտքի
տակ դնացած էր: Եւ ընդհանուր կոտորածներէն
ու քանդումներէն ետքն ալ Հայ երկիրն սկսած էր
ամայանալ: Գաղթականութեանց հազնածաւալ
յորձանքներ բնաշխարհէն քշուած, նետուած էին
հեռուները, դէպի արտասահմանեան այլ և այլ
երկիրներ: Մօտաւորապէս 50.000 Հայաստանցի
փախստականներ ալ ապաստանած էին ի Կովկաս:
Ու այդ հալածականներէ բիւրաւորներ կ'երթային
Էջմիածին, Հայրիկը տեսնելու ու անկէ սփոփանք
դտնելու: Այդ երիցս թշուառ արարածները հեկե-
կալով կըսէին Հայրիկին.

— Հայրիկ, մեր սիրելիները ջարդեցին: Ունե-
ցածնիս կողոպտեցին: Տուներնիս, տեղերնիս այ-
րեցին: Եւ մենք, կեանքերնիս ազատելու համար,
փախանք իսկական դժոխք դարձած Հայաստան
երկրէն: Հայրիկ, մենք մեր կսկիծէն ու յուսահա-
տութենէն կը մեռնինք: Դուն պաշտպանէ մեզ
ու մխիթարէ մեր վիրաւոր սրտերը:

Ու Հայրիկ, գութով ու արցունքով լեցուն
աչքերը կը դարձնէ իր տարադիր զաւակաց վը-
րայ և կերկերուն ձայնով մը կը պատասխանէ
անոնց.

— Եկէք, եկէք, իմ դժբաղդ զաւակներս ու հանգ-

չեցէք ձեր Հայրիկի թեւերու հովանիին ներքեւ : Իրաւ է թէ անօրէնը անպատիժ մնալով շատ յառաջ դնաց : Բայց անիկա օր մը պիտի պատժուի երկնաւորէն : Ու դուք անշուշտ հայրենիք պիտի վերադառնաք և ասլիք ազատ ու հանգիստ : Ես այդ մասին մեծ յոյս ունիմ : Դուք ալ ուրեմն յուսով եղէք միշտ :

Այսպէս, Հայրիկ, իրեն դիմող բոլոր տարադրեալները յուսադրեց :

ԺԶ.

ԲԱՐԻՌՔԵՑ ՀԱԼԱԾԵԱԼՆԵՐՈՒ ՎԻՃԱԿԸ

Տարադրեալները յուսադրեց Հայրիկ և ճշմարիտ հօր մը դուրգութեանօք պահպանեց զանոնք : Բայց Հայրիկի և տարադրելոց այն յոյսը, թէ անօրէնը պիտի պատժուի և Հայ ժողովուրդը օր ու արև տեսնէ, չէր իրականանար : Սեբաստ Հայաստանի դժնդակ կացութիւնը միշտ անփոփոխ կը մնար : Եւ հետեւաբար դադթականները չէին կըրնար վերադառնալ Հայրենիք : Գաղթականներէն մեծագոյն մաս մը ապաստանած էր նաև Պաքու, որպէս հայաշատ ու գործերը առատ վայր մը : Ուստի Հայրիկ հարկ տեսաւ, որ երթայ Պաքու և տեղւոյն Հայոց սիրտն աւելի զթառատ սիրով մը շարժէ դէպի իրենց գաղթական եղբայրներն ու քոյրերը : Յաջողեցաւ արտօնուիլ ու երթալ Պաքու : Ու Հայրիկ, անգամ մը, Պաքուի եկեղեցւոյ բեմէն այսպէս խօսեցաւ գաղթականաց ցաւերու ու զգացմանց մասին .

— . . . Այս խեղճ գաղթականներ, միշտ կ'ըսեն ինծի . «Ախ, Հայրիկ, ե՞րբ մեր տեղերը պիտի դառնանք : Կ'ուզենք որ այնտեղ մեռնինք : Օտարութեան մէջ չենք ուղեր մնալ . . . » Ատոնց մէջ մեծատուն եղողներ ալ շատ կը գտնուին, անուն հանած իրենց երկրին մէջ : Օրինակ մը ըսեմ ձեզի : Մշոյ աշխարհին մէջ Մելիք Խէչոյի նահա-

պետական ընտանիքը կար, 70-80 հոգիէ բաղկացեալ : Անոր անդամները, հարստութիւննին կորսնցուցած և իրենք բոլոր ցան ու ցիր եղած էին : Այդ ընտանիքէն մէկը ներկայացաւ ինձ և ըսաւ . «Ձիւ կը ճաննա՞ս, Հայրիկ : Քո Սուրբ Կարապետ վանքը եղած ժամանակ քեզ շատ անգամ մեր տունը հիւրասիրած ենք . . . » : Ճանաչեցի զինքը և ախ, սկսեցի լաց լինել . . . : Հիմաայդ մարդուն ըսէք, թէ «Գնա՛ Պալախանի, բանիւր գործարաններու մէջ» : Կը լինի՞ : Նա որչափ որ ալ իր նիւթական բարձր վիճակէն ինկած լինի և աւուր հացի կարօտ, դարձեալ միշտ մեծ կը մնայ : Արժան է որ կարեկցաբար վարուիք անոնց հանդէպ :

Այս ուղղութեամբ միշտ աշխատեցաւ Հայրիկ Կովկասի ամեն կողմն ալ և հնար եղածին չափ բարւոքեց հալածեալներու վիճակը :

ԺԷ.

ԳԻՇԵՐ ՅՈՐԵԿ ՄՏԱՏԱՆՁ

Բարւոքեց հալածեալներու վիճակը ըստ կարելոյն, Կովկասի մէջ : Անգործին աշխատանք և անկարին նպաստ յատկացուց : Որբերն հաւաքեց որբանոցներու մէջ : Եւ սակայն Հայրիկ այդքանով չէր գոհանար : Անիկա շարունակ կը խորհէր արիւնի և արցունքի երկրին մէջ տարապայմանօրէն տուայտող իր միւս զաւակաց վրայ, որոնց չէր կրնար օգնութիւն հասցնել : Անտիրական մնացած ու ոտից կոխան դարձած Հայաստանի մէջ տեականօրէն տիրող ահն ու սարսափը իր աչքերուն առջեւէն չէին հեռանար : Մինչ այս, մինչ այն, Հայրիկ արդէն բոլորովին ծերացած և կըրած անվերջ մաշանքներէն տկարացած, առողջապէս ընկճուիլ սկսաւ : Բայց անիկա ընկճուելու գաղափարին հետ բնաւ չուզեց հաշտուիլ : Եւ Հայրենեաց փրկութեան յոյսի կայծն ալ, դողալով ու դուրգութեամբ, պահեց իր մէջ : Այդ հեւացող

կանթեղին չիջումը Հայրիկի մահը պիտի ըլլար : Հայրիկ, իր աչքերը յաւիտենապէս չի փակած, կը տենչար տեսնել ազգին ազատութեան արևը : Ո՛րքան անգամներ, Վեհարանէն առանձնակի մայր Տաճար իջած և Սուրբ Միածնի Իջման Տեղի սեղանին առջև ծնրադիր, ժամերով մնացած ու կողկողազին հայցած էր Տիրոջմէն, որ այց ընէ և տէր կանգնի անօգնական Հայոց ազգին : Հայրիկ աղօթելէ զատ ուրիշ բան չէր կրնար ընել այլ ևս : Միմիայն աղօթելու ազատութիւն ունէր . . . : Իսկ քունն ու երազը խոյս տուած էին անկէ : Վանքը Գեթսեմանի պարտէզ մըն էր : Հայրիկ միայն արթուն կը մնար : Անոր միաբանակիցները հանգիստ կը քնանային : Գիշերուան ուէ պահուն, Վեհարանին բակէն անցնողները կը տեսնէին, թէ Հայրիկի սենեակին լոյսը կը վառի : Եւ անոնք, տիրող ընդհանուր խոր լուսթեան մէջ, շատ անգամ կը լսէին մեղմ ձայն մը : Հայրիկ կ'երգէր : Անոր երգը Դաւիթի Սաղմոսները և Երեմիայի ողբերը : Հայրիկ կ'ապրէր հոգեխնդրով վիճակով մը : Գիշեր ցորեկ մտատանջ :

ԺԸ.

ՍՊԱՍԵՑ ԱՐԴԱՐ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻՆ

Գիշեր ցորեկ մտատանջ էր Հայրիկ : Զուրկ հանգիստէ : Անդադար դարման կը փնտռէր Հայաստանի հայ ժողովուրդին անպատում ցաւերուն : Ուղղակի և անուղղակի միջոցներով կը դիմէր աշխարհի մեծերուն : Անոնց դուրսը կը հայցէր : Կը խնդրէր անոնցմէ, որ եթէ իր անմեղ ժողովուրդին ազատութիւն չեն տար, դէթ տանելի կացութիւն մը թող ապահովեն : Լսո՞ղն ով : Եւ սակայն, Հայ աշխարհին մէջ ուրիշ նոր փոթորիկներ բարձրացան : Նոր չարիքներ յառաջ եկան : Հայաստան երկրի արհաւիրքն արդէն կար ու կը

մնար, երբոր Ռուսիոյ Հայոց կրած հալածանքներն ալ սաստկացան : Եւ անոնց դպրոցական, եկեղեցական և ազգային կալուածներն ու դրամադուխները գրաւուեցան Ռուս կառավարութեան կողմէ : Այդ ծանր հարուածը, որ հասաւ 1903 թուին, ուղղուած էր Հայ մտքին, լուսաւորութեան ու յառաջադիմութեան : Ռուսահայոց ազգային ինքնուրոյն դոյութիւնը կը խորտակուէր, քանի որ անոր պահպանման բոլոր միջոցները կը խլուէին : Ծերունի Հայրիկը, սակայն, այս նոր մեծ հարուածէն ինքզինք չի կորսնցուց : Մտածեց կատարուած այդ սոսկալի անիրաւութեան դէմ կանգնել իր ժողովուրդին հետ, օրինաւոր կերպով, փոխանակ լռելայն համակերպելու : Այսպէս երբ որ Ռուս պաշտօնեայք Հայրիկի մօտ երթալով, անկէ պահանջեցին ազգին ինչքերը, անիկա ըրաւ անոնց սա յայտարարութիւնը .

—Դուք ինձ տուած էք չքանչաններ : Ես զանոնք կրնամ ձեզ վերադարձնել : Սակայն ազգիս պատկանած ինչքերը բնաւ երբեք չեմ կրնար յանձնել ձեզ :

Ուրիշ պատշաճ ցոյցեր ու բողոքներ ալ ըրաւ Հայրիկ : Դիմեց ողորդիչ միջոցներու ու սըրտայոյզ դիմադրաւումներու : Զօրաւորը այդ տըկար ճիգերն ու ճիշերը ծաղրեց ու մարեց : Այն ատեն, Հայրիկ դարձեալ դիմեց Աստուծոյ և անկէ խնդրեց հետեւեալը .

—Տէր, դուն պաշտպանէ տկարներու իրաւունքը դէթ այս անիրաւին դէմ : Տոյց տուր երկնային իրաւարարութիւնդ և Աստուածային արդար դատաստանդ :

Ու ան սպասեց արդար դատաստանին :

ԻՐ ՎԱՌՃԱՆԻՆ ՄՕՏԵՑԱԻ

Սպասեց արդար դատաստանին ու յուսախար չեղաւ Հայրիկ: Ծուտ հասաւ անոր ակնկալած իրաւայարդարութիւնը: Երկնաւորին մատը շարժեցաւ: Եւ ահա անարժան քրիստոնեայ, մեծ աշխարհակալ Մոսկովը ահեղասատու դաս մը առաւ յանկարծ 1905 թուականի միջոցներուն արփրագեղ Ամադեոզուին երկրպագու փոքրիկ Նիբրոնէն, որուն հետ կը գտնեմարտէր: Ու անիկա անսպասելի, ահարկու պարտութիւն մը կրեց անկէ: Ամօթալի անկում մը ունեցաւ անոր առջև: Ծաւոնացին Դաւիթն էր: Ռուսը՝ Գողիարթը: Աշխարհ դարմացնող այդ դէպքին վրայ, տկարացած ոռւս կառավարութիւնը, Հայերէ բռնադրաւած կալուածներն ու դրամագլուխները վերադարձուց ազգին: Այսպէս, Ռուսիոյ Հայութիւնը վերականգնեցաւ: Սակայն քիչ ետք, Ռուսահայք ուրիշ նոր չարիքի մը առջև գտնուեցան: Կովկասի թուրք-թաթար տգէտ, մոլեռանդ տարրը, իր տուրանական արիւնէն ու «սատանայ»էն դըրդուած . . . ոտքի ելաւ: Ու զինուած, յարձակեցաւ Հայոց վրայ: Ծշմարիտ է, թէ Կովկասահայերը, Հայրիկի խորհուրդովը, պաշտպանողական դիրք բռնելով, յաղթեցին հայատեաց ոռւսական իշխանութիւններուն ձեռքը դործիք դարձող մահմետական թշնամուոյն, այնու ամենայնիւ անփոխարինելի կորուստներ շատ ունեցան: Իսկ Հայրիկ, հայ արեան վերահոսումը տեսնելով, նոր ահաւոր ցնցում մը կրեց, որուն թողած ծանր ազդեցութիւնը անդարմանելի եղաւ: Վերջապէս Ռուսահայեր, իրենց գլխուն եկած այս բոլոր փորձանքներէն ազատեցան: Բայց Հայաստանի Հայոց բազմաչարչար կեանքը ուէ փոփոխութիւն մը չի կրեց: Անոնց սարսափի ուրուականը

չի չըացաւ բնաւ: Զանոնք արիւնաքամ ընող անօրէն բռնապետը իր պատիժը չի կրեց: Եւ Հայրիկի անդարման մնացած այս մեծ ցաւը սաստիկ, սրընթաց հիւժում մը յառաջ բերաւ: Հայրիկի բնական ուժերու վերջին մնացորդներն ալ տակաւ սպառեցան: Անոր պարթևական հասակը կորացաւ: Մարմինը հալեցաւ, պզտիկցաւ: Հուսկ տպա Հայրիկ ինկաւ անկողին: Իր վախճանին մօտեցաւ:

Ի.

ԶՈՒԶԵՑ ՄԵՌՆԻԼ,

ՄԻՆԶԵԻ ՏԵՍՆԵՐ ԱԶԳՆ ԱԶԱՏ

Իր վախճանին մօտեցաւ Հայրիկ արդարեւ: Այդ իրողութիւնը Հայրիկ ինքն ալ զգաց: Ու մեծ երկիրդով պաշարուեցաւ: Զինք վախցնողը սակայն մահը չէր: Իր փրկստիայախոհ միտքը և աստուածածանաչ հոգին մահուան վրայ մուծ գաղափար չունէին: Անոր սրտախռովման պատճառն այլ էր բոլորովին: Իր միակ, գլխաւոր, սեւեռուն իղձը, Հայաստանի ժողովուրդին բարօրութիւնը, իրականացած չէր: Ահա թէ ինչու Հայրիկ կը տագնապէր սաստկապէս:

—Ո՛չ, պիտի չի մեռնիմ, գոչեց անիկա խորին յոյսով, մինչև որ տեսնեմ ազգիս ազատութեան մեծ օրը, ճաշակեմ այդ երկնային երջանկութիւնը

Ու Հայրիկ, իր հոգեկան բուռն ճգանքներու միջոցին այլևս չի կրցաւ ուշ դարձնել շուրջը դրտնող մարդոց ունեցած իրարանցումին: Անոնք կ'երթային, կուգային, բժշկներուն հրամանները կատարելու համար: Արտաքոյ կարգի խնամքներ կը շտայլէին այլևս մահամերձ եղող Հայրիկին: Խորհրդաւոր փափսուքներ ալ կ'ընէին անոնք: Ու մեծ հետաքրքրութեամբ մը կը սպասէին Նորին Ս. Օծութեան, Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին արտասանելիք վերջին խօսքերուն: Պատ-

րաստ էին անոր ընելիք կտակը արձանագրել պաշտօնապէս: Մինչդեռ Հայրիկ, որ իր կեանքին մէջ բնաւ չէր սիրած նիւթը, դրամը և ապրած էր Բըրիստոսի պէս աղքատ, լուծայ մը իսկ չունէր կըտակելիք: Անոր մէկ ձեռքին մէջ լեցուածը, միւս ձեռքէն հոսած էր Հայ թշուառութեան ու կարօտութեան անեղը աշխարհը: Ահադնամեծ դու մարներ առած և տուած էր բոլոր: Բազրատունի Աշոտ Ողորմած արքային նման, ստացածը ծառայեցուցած էր հանրութեան օգտին: Հոգատար և պաշտպան կանգնած շարունակ, ամեն կարգի տառապեալներու: Հայրիկ ուրիշ կամք մը կամ հրաման մըն ալ չունէր հաղորդելիք շուրջը եղողներուն: Ու այդ մարդիկ բնաւ չի խորհեցան, թէ Հայրիկ նոյն միջոցին ինչ մորմոքներ կրնար ունենալ: Հայրիկ կտակ մը չըրաւ: Ընդհակառակն ինքը, երկիրքէն իր վաղուց ակնկալած ու շատ յապաղած կտակի մը կատարմանը սպասեց ակընդէս: Չուղեց մեռնիլ, մինչև տեսնէր ազգն ազատ: ԻԱ.

ՀԱՅ ԻՍՐԱՅԷԼԻ ՍԻՄԷՈՆ ԾԵՐՈՒՆԻՆ

Չուղեց մեռնիլ, մինչև տեսնէր ազգն ազատ, փրկուած: Բայց ահա արդէն Հայրիկի շնչառութիւնը, երթալով, դժուարացաւ: Հասաւ վերջապէս վայրկեան մը, ուր բժիշկները և զայն շրջապատող միւս անձերը քաջուեցան մէկ կողմ: Վեհարանի վեհաշուք սրահին մէջ մահուան հրեշտակին թեւածութեան շրջիւնը գողցես լսելի եղաւ: Ընդհանուր հանդիսաւոր լուծիւն մը ու անլըրդով հանդարտութիւն մը տիրեց: Ներկայք, արձանային անշարժութեամբ կանգնած, անքթիթ աչքերով սկսան դիտել Հայրիկի լուսաւոր, ճառագայթարձակ դէմքը, որուն վրայ զարմանահրաշ երևոյթներ կը պատկերանային փոփոխակի: Հայրիկ, թէև հոգեվարք, գիտակցութիւնը

կորսնցուցած չէր: Ու անոր աչքերուն առջև դարձեալ, այս անգամ աւելի սև ու մռայլ երանդներով, նկարուեցան Հայաստանի կործանուած քաղաքները, հիմնայատակ եղած դիւղերն ու մայացած դաշտերը: Անիկա տեսաւ, որ տեղի ունեցող ընդհանուր նոր ահեղ կոտորածներէն վերապրող իր զաւակներէն մէկ մասը փախած էր տար աշխարհ: Մնացեալը սուրբերու, դնդակներու ու խարաղաններու ներքև կը քալէին յուսահատ ու ուժասպառ, կըհանուէին իրենց բնիկ երկրէն դուրս և կը քուէին դէպի հեռաւոր, օտար, չոր, աւաղուտ ու անբնակ վայրեր: Անգամ մը ևս լսեց՝ աստ անդ ցիր ու ցան եղած, երեսի վրայ մնացած բիւրաւոր այրիներու և որբուկներու աղիողորմ լացերն ու ճիչերը: Նկատեց, թէ զարհուրեցիւրէն ճղակոտոր եղած Հայ ժողովուրդին մնացորդները բոլոր, ամեն դիէ, ձեռքերին կ'երկնցնեն պաղատազին դէպի իրենց Հայրիկը և օգնու թիւն կը խնդրեն: Եւ Հայրիկ, հանդէպ այս հոգեխորով կենդանի տեսարանին, սրտակսկիծ, խորունկ հառաչանք մը քաշեց և անպատում տըրտմութեամբ լեցուած, խուրուրեցաւ: Զեռները ծալեց կրծքին վրայ: Պաղատազին ձև մը առաւ: Անոր լուսաղբիւր աչուրներուն ծայրերը երեցան արտասուաց կաթիլներ: Ու անիկա ահաջայոյզ, գերեկցող աւիւնով, հեղ մըն ալ աղօթեց, Սիմէոն Ծերունիի խնդիրքն ընելով Տիրոջը: Հայրիկ իրօք եղաւ Հայ Իսրայէլի Սիմէոն Ծերունին:

ԻԲ.

ՀԱՒԱՏԱՅ ԵՒ ՏԵՍԱԻ

Հայ Իսրայէլի Սիմէոն Ծերունին այս աղօթքն ըրաւ Տերոջը.

—Տէ՛ր, միթէ իմ թշուառ զաւակներուս փրկութեան վայրկեանը տակաւին չի հասա՞ւ: Միթէ այդ հէք անմեղներուն քաջածը հերիք չեղա՞ւ: Եղած նահատակութիւնները բաւական չե՞ն: Ա-

ղէտներէն ճողոպրող որդեակներս այլ ևս յուսահատ կորստեան անդունդի եզրը հասած են: Թող ուրեմն դա՛յ արագապէս քու երկնային ողորմութիւնդ և աղատէ՛ դանոնք: Ես կըսպասեմ, Տէ՛ր, քու Աստուածային գթութեանդ, դեռ վերջին շունչս չարձակած:

Այս աղօթքէն ետք, Հայրիկ իր նայուածքն ուղղեց դէպի երկինք, աւետարներ պատգամի մը անպայման ժամանումն ակնկալելով: Եւ իսկապէս այդ պատգամը չի յապաղեցաւ: Երկնային յայտնութիւն մը եղաւ: Ու հրաշալի տեսիլ մը պարզուեցաւ անոր աչքերուն առջև: Այն ատեն, Հայրիկի պայծառաշող կերպարանքին վրայ ուրախութեան անանց ժպիտ մը երևան եկաւ: Անիկա վերկենդանութեան շարժում մը ունեցաւ: Դողդոջ թևերը բարձրացուց դէպի վեր: Եւ ապա, մեծ հրճուանքով խայտացող իր հոգւոյն անդուսպ ու անպարագրելի ոգևորութեամբը հեւաց.

— Ահա, դժոխային մթութեամբ պատած հայրենի երկրին մթնոլորտը պայծառացած է: Օրհնեալ Արշալոյսը ծագած: Բացուած են երկնքի դռները և ազատարար հրեշտակները կը սաւառնին ամեն կողմ: Մեծ անօրէնը ինկած է իր բարձունքէն: Արդարութիւնը յաղթանակած: Բոլոր հալածեալ, ցրուեալ, տարագրեալ, իմ որդեակներս, վերապրողները աղէտներէն, վերադարձած են ի Հայ աշխարհ: Հայաստան վերականգնած է: Աւերեալ հայ քաղաքներն ու գիւղերը վերաշինուած են: Արտերն ու դաշտերը բեղմնաւորած: Փըրկո՛ւած է ժողովուրդս և իր բնիկ երկրին մէջ այլ ևս կ'ապրի երջանիկ: Փա՛ռք քեզ, ուրեմն, երկնաւոր արդարագործ Թագաւոր: Հիմա պատրաստ եմ հոգիս ձեռքդ աւանդելու:

Եւ Հայրիկ, իր հոգին աւանդեց: Անիկա, իր գերագոյն յոյսը պսակող երկնային յայտնութեամբ մը երջանկացած հեռացաւ այս աշխարհէն: Հաւատաց և տեսաւ:

ՆՈՅՆ ՀԵՂԻՆԱԿԵՆ

Վեհ. Հայրիկը Բագու . . .	25 սէնթ
Տարածուած ախտը . . .	25 սէնթ
Այց մը Անի քաղաքին . . .	25 սէնթ
Արքմուրիւն . . .	50 սէնթ
Դէպի փրկութիւն . . .	25 սէնթ
Հայկականք . . .	50 սէնթ
Արարատ-կովկաս, հատոր Ա. . .	\$1.00

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0173800

4

ԳԻՆ 25 ՍԷՆԹ

Դիմել՝

Ազգային Միության Ֆրեզնոյի Մասնաճիւղին,
Փօսթ-Օֆիս Պօստ 1078, Ֆրեզնո, Կալ.

